

Tanulmány

A GYERMEKEK JOGAI AZ OKTATÁSBAN¹

1999 decembere óta vagyok az oktatási jogok biztosa, az ezt megelőző négy évben a kisebbségi ombudsman jogászaként oktatási kérdésekkel foglalkoztam. Ezért nem tízéves visszatekintést adok, inkább csak egy pillanatsfelvételt, ami e két év alatt a hozzám érkezett ügyekből, a nálam kezdeményezett vizsgálatokból látható. Talán visszautalhat ez a pillanatkép az elmúlt tíz évre is.

Tekintettel arra, hogy a jogszabályok módosulását, változását mások elemzik, így inkább arról beszélek, hogy a jogszabályokban megfogalmazott elvek bekerülnek-e az intézményekbe, eszerint élnek-e az intézményekben dolgozók, meghatározza-e az intézményekben élők mindennapjait. Azt látom a hozzám érkezett panaszokból, hogy nem minden esetben épülnek be a gyakorlatba azok a rendelkezések, amelyek a gyermekek jogait kellene, hogy szolgálják.

Visszatérő vitatéma köztem és a pedagógusok között két kérdéskör, ami a jog és a pedagógia viszonyát érinti.

Panaszkodnak a pedagógusok, hogy a diákoknak csak jogaik, a pedagógusnak pedig csak kötelezettségeik vannak. Jogászként abból indulok ki, hogy a nemzetközi egyezmények, az Alkotmány és a közoktatási törvény alapján nincs különbség gyermek és felnőtt között, ugyanolyan jogok illetik meg őket, csak a gyermekeket, tanulókat megillető jogok másként kerülnek megfogalmazásra, hiszen a gyermekek speciális helyzetben vannak. Ezen okfejtésen túl, amikor arra próbálunk választ találni, hogy a pedagógusok miért érzik úgy, hogy – szemben a diákokkal – nekik kevesebb joguk van, akkor egy különös jogi helyzetet kell velük megvitatni.

A gyermeki jogok csak akkor működőképesek – nemcsak az oktatásban, hanem a társadalom bármely más szelvényében is –, ha a jogok mellett ott található valamely felnőttnek a kötelezettsége. Ez a családban természetesen a szülőt, a hatósági eljárásban a hatósági ügyintézőt, az iskolában pedig a pedagógust jelenti. Fordítva viszont nem igaz a tétel: a pedagógusjogok esetében a kötelezett nem a tanuló (ez csak nagyon ritkán, személyiségi jogok, méltósághoz való jog esetén lehetséges), hanem a pedagóguskolléga, az intézmény vezetője, a fenntartó vagy végső soron az állam. Fontosnak tartom, hogy az ilyen jogi tételekről vitát kezdeményezzünk, mert akkor a jogászok vagy a civilek segítségével a tanárok feltérképezik ezt a helyzetet, és el lehet érni, hogy a pedagógusok ne ott keressék a felelőst, ahol nincs.

A másik pedagógusi érvelés, hogy a gyermek csak akkor éljen a jogaival, ha a kötelezettségeit teljesítette. Ez egy jogi köntösbe bújtatott pedagógiai tétel, ami tévhitként ott lebeg minden oktatási intézményben. Ezt a véleményt meg kell cáfolnom, ugyanis egy jog nem tagadható meg valakitől azért, mert egy kötelezettséget elmulasztott. A pedagógusok akkor szokták ezt a helyzetet megérteni, ha kiemeljük az iskolából, és betesszük a felnőtt életbe. Ha a jegyző az önkormányzati választásokon azt mondaná a polgárnak, hogy ön most nem élhet alkotmányos jogával, nem szavazhat ezen a választáson, mert az adóbevallási ívét két hónappal később adta fel, akkor a polgár nagyon fel lenne háborodva, rohanna a sajtóhoz, fellebbezési lehetőséget keresne. Nincs másról szó, mint

¹ Az írás „A gyermekek jogainak érvényesülése az elmúlt tíz esztendőben” című konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata

hogy egy alkotmányos jogot és egy alkotmányos kötelezettséget összekapcsolnak, pontosabban megtagadják a jog gyakorlásának lehetőségét azért, mert az illető a kötelezettségét elmulasztotta. Szándékosan sarkítok azért, hogy érezni lehessen a helyzet fonákságát, hogy az iskolára visszavetítve másként gondoljanak ezekre a helyzetekre.

Mit tehet egy intézmény, az Oktatási Jogok Biztosának Hivatala azért, hogy a gyermeki jogok érvényesülhessenek? Két elemét említem meg az eljárásunknak: az egyik a mindennapi ügyek intézése, a másik pedig a hivatalból indított vizsgálatok lehetősége.

Van egy speciális eljárási formánk, ez pedig a személyes egyeztetés. Tapasztalatom szerint az oktatási konfliktusok mögött mindig megtalálható az információhiány, és ez nemcsak a pedagógusra vonatkozik, hanem a szülőre, illetve az oktatási szereplőkre egyaránt. A személyes egyeztetés intézménye, amikor arra kérem a feleket, hogy közösen ülünk le egy asztalhoz, térképezzük fel, mi volt a konfliktus gyökere, megpróbálja áthidalni ezt az információhiányt. Az esetek többségében a megbeszélés végén létre is jön egyfajta megállapodás. Sokak megítélése szerint ez nem olyan erejű, mint egy törvényi rendelkezés vagy egy törvényi rendelkezés mellé fenyegetésként odacsatolt szankció, de én mégis azt látom, hogy erősebb kötelék tud lenni az emberek közötti megállapodás. Persze csak akkor, ha azt belső meggyőződésből teszik, ha segítséget kaptak arra, hogy aktívan közreműködnek az orvoslás módjának megtalálásában, és méltóságuk sérelme nélkül kerüljenek ki az ügyből. Az eljárás során én figyelek erre, közvetítő vagyok, valamint a jogi kérdésekben elmondom az álláspontomat, de nem ítélek, hanem a feleket segítve működöm közre. Ennek a hatékonyságát, hogy működőképes-e vagy sem, néhány év múlva lehet majd megítélni.

Mint ombudsman típusú intézmény, intézkedési lehetőségként ajánlásokat fogalmazhatok meg, amelyek nem kötelező érvényűek, nem kell azokat elfogadni, nem lehet azokat végrehajtani. De egy nagyon fontos dolgot elindíthatnak, nevezetesen hogy a diákjogról, a gyermekjogról, a pedagógusjogról, a szülői jogról két intézmény: az oktatási intézmény és az oktatási jogok biztosa vitát indukál, ami szakmailag megalapozott, őszinte, ahol érvelni kell, és olyan, amelynek az eredményeképpen tanulni lehet.

Lehetőségünk van hivatalból indított vizsgálatok lefolytatására is, illetve szerény anyagi eszközeinkkel lehetőségünk van kutatásokat is indítani, finanszírozni. A közoktatás területéhez kapcsolódóan két ilyen kezdeményeztünk.

Az egyik hivatalból indított vizsgálat a konfliktusok természetére, a konfliktuskezelő technikákra irányult. A hivatalhoz 2000-ben 630 ügy érkezett, 2001-ben valamivel magasabb az ügyek száma, de ha belegondolunk, hogy az oktatás 4 millió embert érinthet közvetve vagy közvetlenül, akkor ez az ügyszám nem tekinthető magasnak. Ennél sokkal-sokkal több konfliktus van az oktatásban. Ennek próbáltunk utánajárni. Nagyon jól láttuk azokat a vizsgálati eredményeket, amelyeket korábban mások már megfogalmaztak, nevezetesen, hogy az oktatási szereplők közül sokan nem ismerik a jogaikat. A saját jogaikat és egymás jogait sem ismerik. Problematikus az is, hogy nincsenek konfliktusmegoldó technikák az oktatási intézményekben, nincs fórum, mód, lehetőség arra, hogy kulturált formában, valamilyen minimálisan formalizált eljárás keretében vitázzanak a felek az őket érintő legfontosabb kérdésekben.

Talán viccesnek hat, de én nagyon fontos kérdésnek tartom azt is, hogy milyen hajjal lehet iskolába menni, lehet-e testékszert viselni, felvehető-e a trágyataposó cipő és a miniszoknya vagy sem, ezek a kérdések azonban mesterségesen válnak tanár-diák vagy felnőtt-gyermek konfliktussá. Miközben az ügyek, az oktatási konfliktusok kilencven százaléka diák-diák konfliktus, ez a tíz százalék olyan hangos – és néha mesterséges –, hogy elnyomja azt a kilencven százalékot. Hogy néz ez ki az iskolában? Bemegy a diák lila hajjal,

az igazgató meglátja a folyosón, és ráripakodik. Ettől a másodperctől kezdve nincs az a diák, aki az igazgató oldalára állna, még akkor sem, ha egyébként utálja a lila haját, és szerinte is ronda a társa, mert a diák – a gyermeki szolidaritás sokkal erősebb. De megítélésem szerint nincs olyan beosztott pedagógus sem, aki ezután el merné mondani, hogy neki egyébként a lila haj tetszik, mert az igazgató már elmondta a maga értékítéletét. Nincs az iskolában mód, forma, lehetőség arra, hogy a diákok a lila hajról, a cipőről, a testékszerekről a maguk módján, a nekik megfelelő formában, a maguk eszközzel és a maguk lehetőségei szerint vitázzanak, mondjanak értékítéletet, döntsenek, és ezzel a döntésükkel befolyásolják egymást és a felnőtteket.

Mivel a hivatalhoz mindig a panaszok érkeznek, nagyon ritkán tudom meg azt, hogy hol működnek jó megoldások. Ezért arra kértem néhány szociológust – közöttük Pál Tamást, aki igazán kiváló szakértője a területnek –, hogy segítsen feltérképezni a már kitalált és jól működő megoldásokat. Több helyen hoztak létre diákbíróságot, panaszláncot és számos más, olyan civil kezdeményezést, amely nagyszerűen működik helyben, de kicsi a hangjuk és kevés megnyilvánulási lehetőségük van, így sokan nem tudnak ezekről.

A másik vizsgálat a fogyatékos gyermekek helyzetét próbálja feltérképezni. Nincs arra pénzünk, hogy minden fogyatékosági kategóriában vizsgálatot indítsunk, ezért le kellett szűkítenünk ezt a kört. A beérkezett panaszok alapján az úgynevezett más fogyatékosági kategóriába tartozók helyzetét vizsgáltuk.

A jogszabályban így nevezik gyűjtőszóval a dyslexiás, dysgraphiás, autista, hiperaktív gyermekeket. Azt látni, hogy az ezzel kapcsolatos panaszok száma drámaian növekszik, nagyon sok olyan gyermek van, aki nem talál magának intézményt, a szülők intézményről intézményre rohanganak. A hatóságok igazából nem tudnak, néhány esetben nem akarnak nekik segíteni, mert a sok-sok érintett hatóság jellemző módon a saját hatáskörét vizsgálja, nagyon hamar kizárja azt, és elküldi a szülőt és a gyermeket máshová, így ők nem találnak igazi segítséget. Talán, ha azok az intézmények, amelyek döntenek vagy részben dönthetnek a gyerekekről, összefognának, és a probléma megoldására koncentrálnának, akkor gyakrabban lehetnének sikeresek.

Azt mondják az orvosok, hogy a koraszülött gyermekek igen nagy százalékát most már megmentik az élet számára, és ez örömteli hír, de ebből a gyermekcsoportból kerül ki aztán később a nagyon sok magatartászavarral, különböző részképesség-zavarral küzdő gyermek az iskolában, és erre a pedagógusok, az intézmények nincsenek felkészülve.

Lehet, hogy az említett két vizsgálat olyan megállapításokat tesz, amit korábban mások már megfogalmaztak. De talán az oktatási jogok biztosa által kezdeményezett vizsgálat, az annak nyomán megfogalmazható ajánlások, illetve az ehhez kapcsolható sajtóvisszhang, szakmai visszhang alkalmas lehet arra, hogy az érintettek hangját felerősítse. Az oktatási jogok biztosa, mint egy szócső szerepelhet, hogy odafigyeljenek ezekre a problémákra, és az ajánlások nyomán – ha ezeket az ajánlásokat az érintettek elfogadják – olyan döntések születhetnek, amelyek a változások irányába mutatnak.

Nem vagyok pedagógus, de volt egy olyan pedagógiai élményem, amiről számot kívánok adni. A Diákszövetségben arra kértek, hogy tartsak előadást általános iskolásoknak és középiskolásoknak a konfliktuskezelő kultúráról, azokról a lehetőségekről, amelyek a diákok rendelkezésére állnak, adjak információkat arról, hogy mi ez a hivatal, milyen típusú ügyekkel foglalkozik. Ezt úgy láttuk megvalósíthatónak, hogy videoszalagra vettünk tipikus konfliktusokat, ahol diákszínészek, illetve felnőttek játszották el a tanár, a diák, a szülő szerepét. Ezeket lejátszottuk, és aztán vitáztunk róluk a gyerekekkel. Az előadás második felében a középiskolásokkal az eljárási elvekről vitáztunk. Attól féltem, hogy az általános iskolásoknak száraz lehet egy ilyen típusú jogi előadás, és mivel nem volt pedagógiai

tapasztalatom, ezért egy egészen más módszerhez folyamodtam, fontosabbnak tartottam a gyermekek véleményét megkérdezni. A véleményt sajátos módon gyűjtöttem be. Van egy hatalmas csehszlovák disznóbőr táskám. Ezt feltettem az asztalra és azt mondtam, hogy ez egy földönkívüli lény, én pedig az ENSZ gyermekjogi megbízottjának egyik munkatársa vagyok, és azért választottuk ki Magyarországról ezt a csoportot – 50-60 általános iskolás ült a teremben –, hogy magyarázzák el ennek a földönkívüli lénynek, hogy kik ezek a kis emberek a nagy emberek világában. Hogyan élnek a kicsik a nagyok között? Elnyomják-e őket a nagyok vagy sem? Vannak-e különleges vágyaik, szükségleteik, amelyeket megfogalmaznának a nagyok felé? Próbálják ezt átadni a földön kívüli lénynek.

Volt egy szociológushallgató, aki segített az előadásban, őt arra kértem, hogy a táblára írja fel, amit a gyermekek mondanak. Nem szóltam bele, néha moderálnom kellett, néha visszaterelgetni, ha esetleg más irányt vett a beszélgetés, de nekem nem kellett aktívan részt vennem. A végeredmény az volt, hogy harminc perc alatt magyar általános iskolások egy csehszlovák disznóbőr táskának, amit egy földönkívüli lénynek képzeltek, a vágyaik és a szükségletek megfogalmazásával leírták az ENSZ gyermekjogi egyezményét. Utána elővettem az egyezményt – annak egy rövidített változatát –, elkezdtem olvasni cikkelyenként, és a szociológushallgató megmutatta, hogy a táblán hol van a cikkely gyermekek által megfogalmazott változata.

Ez olyan élmény volt számomra, amit sok helyen igyekszem megosztani másokkal. Én ebből azt a tanulságot vontam le, hogy ha a gyermekeknek hagyják kifejtetni gondolataikat, megfogalmazni vágyaikat, akkor nem kell még felnőtt segítség sem ahhoz, hogy csodákat műveljenek. Szerintem csoda, hogy nemzetközi jogászokat megszégyenítve magyarországi ötödikesek, hatodikosok mindössze fél óra alatt megfogalmazták az egyezmény legfőbb tételeit.

Aáry-Tamás Lajos